

Ivan Sviták: Ztracené iluze (Výroční zpráva o sametové revoluci)

Praha, Pražská imaginace 1990

První český revizionista, skeptik a extrémista, jak ho onálepkoval komunistický režim, Ivan Sviták, vydal výroční zprávu o sametové revoluci, o níž v intencích svého krajního kriticismu tvrdí, že nebyla ani revolucí, ani sametovou. Je to soubor dokumentů napsaných v Praze během šesti měsíců roku 1990, pořízených ze záznamů rozhovorů a reprintů novinových článků. Nejedná se o ztracené iluze Balzacova Luciena, ale o iluze Listopadové revoluce, jmenovitě o údajné iluze trhu, evropského domu a konce socialismu. Ztráta iluzí sametové revoluce spočívá podle Svitáka v tom, že na našem politickém obzoru se objevil otevřený rozpor mezi nesporným úspěchem politických změn po zhroutilí byrokratické diktatury a mezi neméně nesporným úpadkem hospodářství. Zdálo by se, že autor knihy sdílí čím dál tím víc se množící projevy nespokojenosti a netrpělivosti, nervozity a zklamání, jež v poslední době vévodí obecným náladám u nás a o nichž mluvil také v jednom ze svých nedělních Hovorů z Lán prezident Havel. Sviták však vystupuje v roli mluvčího nové sociálně demokratické levice a evropského demokratického socialismu pod obnoveným heslem "Hrozící nebezpečí a jak mu čelit", jehož jistě ne bez notné dávky hegelovské ironie dějin použil svého času již Lenin. Přesto nelze autorovi upřít snahu po nápravě věci veřejných, i když to činí způsobem jemu vlastním a v souladu s jeho pojetím role filozofa ve společnosti. Doslova praví: "Jestliže filozof souhlasí s daným stavem věci, pak by měl zároveň prohlásit svůj profesionální bankrot, neboť je neschopen svého povolání - kritické praxe." Na jiném místě píše: "Kritické myšlení nesmí couvat před novou mocí jen proto, že se mění ideologická atmosféra." Maně nám přitom vytane na mysli výrok francouzského moralisty Nicolase Chamforta: "Nikdo na světě nemá více nepřátel než upřímný, hrdý a cituplný muž, který bere osoby i věci

tak, jak jsou a ne, jaké by chtěly být." Osudy I. Svitáka se na první pohled zdají být naplněním těchto slov, přestože mnoho cituplnosti v polemických vystoupeních tohoto věčného buřiče nenalezneme. Spíše je pravdou to, že stejně jako zachovává "monogamní věrnost sociální demokracii, demokratickému socialismu, jednotě demokracie a socialismu", zachovává mimoděk i věrnost tónu a stylu takových marxistických spisů, jako je Anti-Dühring či Materialismus a empiriokriticismus. Je tomu tak přesto, že jeho socialismus nepramení - jak sám podotýká - u Marxe, ale jde daleko do doby před Marxem: jeho kořeny nalézá ve francouzském osvícenství, v liberálních myšlenkách, v renesančním humanismu. Odmítá ortodoxní stalinismus, do jehož genealogie řadí jména Engels, Lenin, Stalin, Lukács, Tito, socialismus s lidskou tváří. Proti nim I. Sviták vyzvedá onen marxismus, jehož genealogie je dána jmény Marx, Luxemburgová, Trockij, Breton, jugoslávská skupina Praxis a československá demokratické levice (viz jeho práce Nesnesitelné břemeno dějin).

Svitákovo dílo se vyznačuje pronikavou analýzou daného stavu společnosti, ale posouvá se do sféry fikce, jakmile přikročuje k hledání vlastních řešení a východisek. Za slovy o deziluzi národa, ke které po revoluci nezbytně dochází, se do jeho koncepce vkrádají iluzorní představy o programu postkomunistické společnosti, kterým má být "třetí cesta" - odvěké to trauma levicových intelektuálů. Jeho hodnocení společenských poměrů a politických konfliktů v zemi se vyznačuje nesmlouvavou otevřeností a ostrou kritičností. Není proto divu, že v nediferencovaném politickém prostoru polistopadového Československa v roce 1990, kdy Svitákova kniha vyšla, jeho hlas nenabyl žádné váhy. Zanikl ve vakuu neexistujících adekvátních alternativních politických směrů a orientací. (Vznik Meziparlamentního klubu demokratické pravice a Liberálního klubu v rámci OF, jimiž se začala politická scéna polarizovat, nebyl ještě ani na obzoru).

Ivan Sviták např. výstižně charakterizuje první svobodné volby jako spontánní referendum pro Občanské fórum a Václava Havla, plebiscit mezi starým a novým vedením, mezi starým a novým režimem, plebiscit o osudu komunismu. Volby však nevyřešily diferenciaci politické scény a její zřetelné rozčlenění. Nenabídlly programové myšlenkové alternativy, protože strany usilující o přizeň voličů se od sebe programově téměř nelišily; odlišné programové otázky nevstoupily vůbec do hry. V tom se I. Sviták shoduje i s dalšími teoretiky a znalci. Timothy G. Ash v této souvislosti podotkl, že Československo se stalo obětí vlastního úspěchu, a zároveň upozornil, že po takové rychlé a úspěšné revoluci přijde antiklimax a především přechod k tržnímu hospodářství bude slzavým údolím (Fórum č. 10/1990). Občanské fórum se rovněž stalo obětí vlastního úspěchu. Došlo k prosté výměně osob starého systému novými osobami, novou skupinou lidí, aniž by byl změněn samotný systém. Sviták z toho správně vyvozuje, že obecná nespokojenost se brzy obrátí proti samotnému demokratickému hnutí.

Politickou scénu v Československu považuje Sviták za politickou anomálii, která má "dvě pravé ruce a zužující se střed". Do pravice řadí komunisty a křesťanské demokraty, do středu liberály. Uvedená anomálie vedla mimo jiné také k tomu, že nové politické, ekonomické a sociální reformy začaly nutně přicházet shora, což vyvolalo dojem, že k žádné podstatné změně vlastně nedošlo, pouze totalita jedné strany byla nahrazena totalitou nediferencovaného monolitu, jaký představuje OF. To se zdá být pokračovatelem předchozí neúspěšné perestrojky, Svitákem označované jako, "katastrojka". Toto je ale pouhý optický klam, jemuž podléhá i I. Sviták. J. S. Mill vykládá, že ve svobodné společnosti záleží opravdová svoboda v tom, že každý člověk má právo věřit, učit se, propagovat slovem i tiskem mínění, že dvě a dvě je deset. Ovšem, dodává Mill, důležité je vědět, že dvě a dvě jsou ve skutečnosti čtyři.

Dnešní politické zřízení u nás označuje Sviták - do značné míry oprávněně - jako "demokraturu", tj. přechodnou fázi od diktatury k demokracii. V této souvislosti klade otázku, zda máme dát dnešní vládě expertů svou bezmeznou důvěru, čili zda chceme

pokračovat v nezbytných improvizacích sametové fáze, anebo ozařovat kritickými postoji její další kroky. Stabilizace demokracie znamená podle Svitáka ukončení sametového provizoria. Navrhuje cestu prostřednictvím nových programů, lidí, myšlenek. Do centra jeho pozornosti se tak dostává velmi ožehavá otázka polarizace naší politické scény, narušující její dosavadní bezstarou homogenitu.

Ivan Sviták rovněž sázel na Občanské fórum, ale z jiných pozic. Považuje je za moderní hnutí, jež je schopno absorbovat nejrůznější iniciativy, a také za kolébku nové levice ovšem. Před volbami se stavěl ostře proti odchodu sociální demokracie z OF a hájil jednotu demokratického hnutí v rámci této iniciativy. Odsoudil rovněž nové vedení ČSSD v čele s newyorským advokátem Horákem. Odchodem strany z OF se podle Svitákovy mínění zmenšil její vliv na voliče a tím i její budoucí šance. Sviták očekává, že příští politické spektrum se totiž posune spíše doleva, nežli doprava. Od Občanského fóra očekává, že se bude výrazněji profilovat ve středu politického spektra. V jeho rámci předpokládá formování jakési demokratické levice a OF by pak reprezentovalo spíše levý střed nežli pravý střed, jež by prosazoval neutralitu, demokratický socialismus a ochranu znárodněných podniků. Tím by se podle jeho představ vytvořil prostor pro konstituování nové, svitákovské levice složené z levicových sil a skupin (ČSSD, Obroda, Levá alternativa, ČSDF, Nezávislá levice, ČSS, Kluby SDOF, Zelení, Samosprávní socialisté a později snad i skupiny demokratických socialistů z KSČ). Sviták vychází z toho, že jakmile se dostaví rozčarování lidí z úpadku životní úrovně, tj. jakmile nynější vláda začne uskutečňovat program tržního hospodářství s monetaristickými východisky, otevře se prý sociální demokracii možnost k vytvoření žádoucí alternativy vládní politiky. Není těžké uhadnout, že až vzniknou značné konflikty, začne se naše politická scéna polarizovat. Sviták, jako mnoho jiných, kalkuluje s tím, že největší problémy teprve vypuknou. Podle jeho předpokladu pak dojde na "klasické" stranické štěpení na křesťanskodemokratickou pravici, liberální střed a levicový demokratický socialismus. Tím se prý také vytvoří

předpoklady k zavedení vyrovnávacího systému ustálených západních demokracií v našich podmínkách, v němž se chyby předchůdců odstraňují automaticky kyvadlovým pohybem zleva doprava nebo naopak. Sviták by rád viděl, kdyby se OF posunulo do těch pozic, které jsou v západní Evropě reprezentovány vlivnými odbory a silnou sociální demokracií, neboť "Evropa bude socialistická", hlásá. Podle jeho názoru vliv sociálně demokratických stran na Západě zesílí. K vládě socialistů ve Francii, Švédsku, Rakousku a Španělsku se prý po příštích volbách přidají i v Británii a v Německu. Je přesvědčen o volebním vítězství britských labouristů a SPD v Německu, kde by se během pěti let měli sociální demokraté stát opět vládnoucí stranou. Levice by podle Svitáka měla vyhrát v příštích volbách i v Československu. Dosavadní trend u nás i jinde v Evropě však tomu nikterak nenaspovídá. U nás lze naopak pozorovat značný posun doprava. Samozřejmě, že je zde i určité nebezpečí hrozící z krajní pravice, jak se to do jisté míry ukázalo v "senzačním odhalení" publikovaném ve Středočeském Expresu. Nicméně faktem zůstává, že možnosti pravice v Československu se ještě zdaleka nevyčerpaly a že po předchozích neblahých zkušenostech z budování socialismu bude příklon k pravici zcela přirozený a logický. Obavy I. Svitáka z takového trendu jsou pochopitelné: jestliže se levice nestane mluvčím sociálně ohrožených vrstev, pak se rysuje reálná možnost, že rozpadající se amorfní střed OF donutí pravici, aby tuto společenskou zakázku splnila sama. S tím, že tuto zakázku převzou extrémně pravicově orientovaní Sládkovci, Sviták ještě počítat nemohl.

Způsob léčby, který nabízí, není příliš účinný. Jsme zajisté v nulovém bodě českých dějin, jak uvádí, konkrétně českých politických dějin: rozhodující fáze sametové revoluce skončila výměnou lidí, ale ne výměnou systému. Chybělo rozvíjení a obnova demokratických institucí, volná hra politických sil a vytváření prostoru pro soukromé iniciativy. Konečným cílem a smyslem demokracie je omezování vládní pravomoci. V oblasti hospodářské jsme bodu, od něhož by se měla odvíjet nová ekonomická soustava, ještě ani nedosáhli. Zde se nalézáme v sestupné fázi

té budoucnosti, na jejíž účet čtyřicet let žil reálný i jiný socialismus. Naše hospodářství bude muset projít martyriem krizí a otřesů, bude muset doslova podstoupit mučednickou smrt, aby teprve potom mohlo nastoupit trend progresivního růstu. Sviták ale tuto alternativu počátečního hospodářského poklesu odmítá. Staví se proti zavedení tržního hospodářství, proti odnárodnování - právní změně vlastnictví. Vylučuje možnost návratu nejen do roku 1968, ale i do první republiky. Člověk ani společnost však skutečně nevstoupí dvakrát do téže řeky, i kdyby chtěl. Proces ekonomických přeměn nepřinese hned nové formy vlastnictví v jejich čisté podobě. Setkáme se s mnoha přechodnými i smíšenými formami vlastnění, jejichž výsledkem bude třeba určitá symbióza všech nebo některých z nich. Zrušení státního monopolu bude nutno provést především na trhu práce.

I. Sviták sází na způsoby řízení, kvalitu produktů a pracovní morálku. Za klíč k ekonomické reformě nepokládá monetaristický přístup, ani technologie, ale produktivitu práce, jež jediná je prý schopná zajistit vzestup životní úrovně. Zde však vzniká úplně stejná kvadratura kruhu, jakou pro Svitáka představuje reformovaný komunismus, jednoduše kulatý čtverec. Celý problém spočívá právě v tom, jak zajistit vzestup oné produktivity práce a přitom nežádat o zahraniční investice a moderní technologie. Má se snad jejího zvýšení docílit zintenzívněním práce, tedy extenzívními cestami, které socialismus již dávno vyčerpал až do krajnosti? Prodejnost svých výrobků na světových trzích můžeme zajistit jen u vybraných artiklů zpracovatelského průmyslu, jako jsou sklo, porcelán, bižuterie a textil. Svitákovo varování před finančními transfúzemi a před nebezpečím úpadků do banánových strategií třetího světa nás přivede nanejvýš z deště pod okap: nebudene-li banánovou republikou, staneme se rozvojovou zemí typu Indie, Cejlonu či Sýrie. Dokonce "malí tygři" jihovýchodní Asie budou pro nás vzdálenou metou. Dostali bychom se do "začarovaného kruhu banánového efektu" (Z. Vašíček). Třetí cesta je cestou do třetího světa a vyžaduje silnou vrstvu byrokratů a panovnický nadřazených úředníků. I. Sviták se chce vyhnout tomu, aby vznik tržního hospodářství vyvolal krizovou

situaci. Sní o zavedení trhu, aniž by se vytvořilo žádoucí tržní prostředí, pouhou změnou řízení podniku a vytvořením hospodářské demokracie, která se zpětně promítne do správy podniku. Je to stejné, jako očekávat, že vytvořením nových pravidel silničního provozu se nám automaticky zdokonalí konstrukce automobilů a z kvalitní přeprava. Odmítáním západních kritérií hospodářského vývoje připomíná Sviták ruské narodniky, kteří věřili, že Rusko se může vyhnout zavádění kapitalismu.

Vedle hospodářské reformy spatřuje další hlavní problém prohlubování demokracie u nás v oblasti zahraniční politiky. Do první linie řadí dekolonizaci, suverenitu a neutralitu Československa. Myšlenkou neutrality je fascinován již od roku 1968. Požadavek neutrálního, nezávislého československého státu s demokratickým politickým systémem a socialistickým hospodářstvím tvoří úhelné kameny programu demokratických socialistů, mezi než se Sviták počítá. Ovšem tento přístup, jakkoli v době pražského jara objevený a záslužný, se dnes stává jen anachronickým návykem nostalgických revolucionářů. Svou další knihu nazval Sviták "Tobogán do Bolívie", aniž by však vyjasnil, kam by nás dovezl jím propagovaný karusel socialismu. Socialismus, pretendující na odstranění výdělečné otročké práce a vykořisťování vůbec, dosáhl jen uměle udržované

plné zaměstnanosti. Chtěl docílit vyšší výkonnosti a efektivnosti hospodářství, ale skončil u jakési zdeformované neefektivní kolektivní racionality. Chtěl plně osvobodit člověka, ale skončil u nepřírozeného a nefunkčního rovnostářství. Nezbývá než si se Zdeňkem Vašíčkem ztěžka povzdechnout, že budoucnost už skutečně není to, co bývala (Přítomnost č. 5/90). Mezinárodně politická situace již těsně před plánovaným rozpuštěním vojenských struktur Varšavské smlouvy a po podpisu pařížské Charty pro novou Evropu ukončující studenou válku se radikálně změnila. Tuto změnu je třeba vzít na vědomí i v táboře socialistů.

V jednom ze svých interview zahrnutých do uvedené knihy Ivan Sviták řekl, že do sovětské náruče nás nezavedl Gottwald, ale Gottwald v koalici s Benešem, tedy koalice komunistů s liberály a přesvědčenými demokraty. Tato traumatizující zkušenost a poznání se staly zřejmě dominantními pro jeho celý další život. Je otevřeným odpůrcem jak komunismu, tak také liberalismu. V tomto duchu vyznívá i celá jeho kniha "Ztracené iluze". Žurnalisticky mistrně, bryskním esejistickým stylem a velmi důrazně v ní odmítá stejným dílem všechny pokusy o reformu komunismu, jako i liberální zásady politiky a slobodného trhu.

Viliam Horňák

Jan Pahl: Money and Marriage

London, MacMillan 1989, 215 s.

Ekonomika rodiny obvykle vychází z předpokladu, že rodina je ekonomická jednotka, uvnitř které jsou zdroje bezproblémově sdíleny a rovnoměrně rozdělovány. Téma finančního hospodaření v rodině bylo dosud sice jen málo frekventované, přesto se v posledních dvaceti letech podařilo zpochybnit zjednodušenou představu o tom, co se odehrává s financemi uvnitř rodiny a upozornit na to, že právě tyto otázky mají vcelku zásadní význam pro objasnění existujících nerovností v rodině. Výzkum problémových rodin, zejména postavení žen, které často strádaly v podmínkách tzv. sekundární chudoby, přivedl anglickou autorku Jan Pahl až ke zkou-

mání otázek finančního hospodaření v rodině. Argumentuje tím, že rozhodující je právě způsob nakládání s financemi v rodině - počínaje rozdělováním rodinného příjmu, rozhodováním o jeho alokaci, mírou participace partnerů na jeho užití. Kniha, která shrnuje výsledky její práce, okamžitě vzbudila velký ohlas. Mimořádný zájem o publikované údaje jen potvrdil dosavadní deficit jakýchkoli informací z této oblasti.

Devět kapitol knihy uvádí přehled historie finančního hospodaření rodiny a jeho legislativních úprav v průběhu vývoje Velké Británie. V literatuře posledních dvaceti let se často objevovaly nejrůznější typologie finančního hospodaření rodiny. Jejich detailní prezentaci a kritickému zhodnocení prací převážně britské proveniencie je věnována